

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ВНУТРІШНЬОЇ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ В УНІВЕРСИТЕТІ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Артюхов А.Є., к.т.н., доцент, старший дослідник, доцент кафедри маркетингу,
Сумський державний університет, м. Суми, Україна
a.artukhov@pohnp.sumdu.edu.ua

Стаття присвячена опису та аналізу факторів, які потенційно та реально впливають на соціально-економічний розвиток держави на прикладі діяльності закладу вищої освіти. Встановлено, що на системному рівні на формування позитивного іміджу закладу вищої освіти визначально впливає рівень забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти. Наведено результати опитування студентів щодо критеріїв вибору університету для навчання.

Наведено та проаналізовано статистику щодо державного фінансування освіти в цілому та вищої освіти зокрема. Встановлено, що, незважаючи на формально великий відсоток фінансування освіти від рівня ВВП в абсолютному вимірі, фактичне фінансування знаходиться на низькому рівні та потребує підсилення за рахунок залучення зовнішнього фінансування від замовників. Також приділено увагу стану розвитку надання освітніх послуг студентам-іноземцям. В конкурентному середовищі на національному та міжнародному рівні визначальний вплив на залучення до лав університету студентів іноземців впливає структура програми підготовки, кваліфікація викладачів, організація навчального процесу в аудиторії тощо.

У статті на прикладі закладу вищої освіти подано основні етапи формування та розвитку внутрішньої системи забезпечення якості освіти як об'єкта впливу на соціально економічний розвиток держави.

Розробка та/або вдосконалення внутрішніх систем забезпечення якості освіти в університетах стає потужним підґрунтям до збільшення фінансування університетів за рахунок зовнішніх (особисто залучених) джерел, зменшення відтоку абітурієнтів за кордон та успішного надання освітніх послуг іноземним студентам. На даному етапі, зважаючи на обмежені можливості фінансування освітньої діяльності з боку держави (в порівнянні із країнами ЄС), успішна реалізація стратегії розвитку університету можлива за умови забезпечення системної роботи з підвищення якості освітніх послуг для вітчизняних та закордонних громадян. В рамках подальших досліджень заплановано проведення аналізу взаємного впливу системи забезпечення якості освіти на результативність наукової діяльності, надання додаткових освітніх платних послуг, підвищення кваліфікації для зовнішніх замовників та інших джерел.

Ключові слова: якість освіти, соціально-економічний розвиток, фінансування освіти, ВВП

DOI: 10.21272/1817-9215.2020.4-11

ВСТУП

Сучасна система освіти України знаходиться в достатньо жорсткому конкурентному середовищі. З одного боку, для випускників шкіл відкриваються широкі можливості для навчання за кордоном за помірну ціну. Хоча при цьому якість надання освітніх послуг в закордонних університетах чи інших закладах вищої освіти не завжди відповідає сподіванням абітурієнтів, привабливість закордонного навчання все одно зростає. Побожання також викликає тенденція зміни кількості випускників закладів середньої освіти. Так, ситуація дещо стабілізувалась та різкого зменшення кількості випускників не спостерігається (наприклад, за даними для м. Суми та Сумської області, рис. 1).

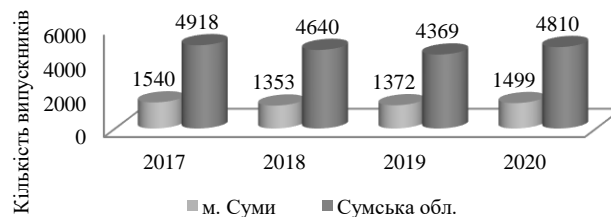

Рисунок 1 - Динаміка зміни кількості випускників закладів середньої освіти (за даними звітних документів [1])

В якості позитивного фактору, який має чинити вплив на розвиток процесу надання освітніх послуг в закладах вищої освіти, слід відмітити політику залучення до навчання іноземних студентів.

Ще один фактор, який, безперечно, слід визнати негативним – пандемія Covid-2019. Процес навчання стрімко змінюється і вже не повернеться до вихідної точки, березня 2020 року. Методи навчання потребують вдосконалення, як і організація процесу навчання і контроль якості освітнього процесу. Але, тим не менш, пандемія спричинила зменшення відтоку абітурієнтів за кордон. Незважаючи, наприклад, на можливість перетину українсько-польського кордону студентам, які навчаються або поступають на навчання у польські університети, в цілому зазначена вище тенденція до має зберегтись в найближчий час. До завершення обмежувальних процедур внаслідок карантину різного ступеню.

Всі перелічені позитивні та негативні фактори впливу на освітню діяльність закладів вищої освіти ставлять перед їх керівництвом актуальне завдання створення/розвитку систем забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти. За рахунок створення дієвої системи забезпечення якості стає можливою хоча б часткова компенсація явища відтоку абітурієнтів за кордон, залишення абітурієнтів в Україні в період пандемії, створення привабливих умов для навчання іноземних студентів.

Для прикладу нижче наведено результати опитування «фрешменів» Сумського державного університету у 2019 та 2020 роках, які підтверджують дієвість процесу розбудови системи якості в університеті. Саме ці студенти будучи за півроку до опитування абітурієнтами, формували цілісну картину про заклад вищої освіти на основі певних, особисто визначених, ідеальних характеристик університету, в якому вони хотіли б навчатись. Слід зазначити, що варіанти відповідей не студентам надавались, це питання було відкритим. Наведено варіанти відповідей, які набрали більше 0,5 % від загальної кількості респондентів.

Що вплинуло на рішення вступити в Сумський державний університет?

2019 рік

- рейтинг та висока якість навчання – 36%;
- власне бажання та мрія – 11,7%;
- місце розташування – 11,1%;
- вибір спеціальності – 10,9%;
- поради батьків – 7,3%;
- профорієнтаційні виступи представників СумДУ – 7%;
- порада друзів – 6,3%;
- бюджет – 3,9%;
- перспектива працевлаштування за кордоном – 1,7%;
- організація дозвілля – 1,4%;
- інформація в мережі Інтернет – 0,6%;
- спорт – 0,6 %;

2020 рік

- рейтинг та висока якість навчання – 37,3%;
- власне бажання та мрія – 19,4%;
- вибір спеціальності – 12,4%;
- місце розташування – 9,3%;
- порада друзів – 8,2%;
- поради батьків – 3,7%;
- перспектива працевлаштування за кордоном – 3,2%;
- організація дозвілля та спорт – 3,1%;
- бюджет – 2,3%.

Як видно з опитування, географічне місце розташування університету та поради батьків не чинять визначального впливу на вибір студента. Ці факти дають підстави вважати, що боротьба за абітурієнта буде зводитись до боротьби між системами якості університетів. Цей висновок дає підстави вважати аналіз впливу внутрішніх систем забезпечення якості на соціально-економічний розвиток держави актуальним напрямом досліджень.

Звичайно, розбудова успішної системи забезпечення якості освіти зводиться не лише до забезпечення високого рівня освітніх послуг саме для здобувачів вищої освіти. Є і інші шляхи підвищення конкурентоспроможності університету та пошуку додаткових фінансових джерел ззовні: надання різного роду платних послуг, підвищення кваліфікації для зовнішніх замовників, фінансування наукової діяльності з різних джерел, міжнародні грантові проекти. В рамках цієї роботи увагу буде зосереджено саме на наданні освітніх послуг здобувачам вищої освіти.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою роботи є дослідження основних соціально-економічних показників розвитку України на основі аналізу потенційних та наявних загроз зменшення кількості абітурієнтів, які мають продовжити навчання у вітчизняних університетах після отримання шкільної освіти. На базі статистичних даних показано вплив різних факторів на можливі втрати в надходженнях до державного бюджету та подано окремі пояснення щодо соціальних наслідків зниження якості освітніх послуг у закладах вищої освіти. В роботі надані пропозиції щодо вдосконалення систем забезпечення якості освіти в університетах.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

За даними досліджень, проведених центром CEDOS в рамках Ініціативи з розвитку аналітичних центрів в Україні та відображених у річному звіті Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти [2]. Передмовою до дискусії є наступний матеріал з цього звіту, який наведений в таблиці 1: «Відповідно до ст. 78 Закону України «Про освіту», держава забезпечує асигнування на освіту в розмірі не менше ніж 7 % валового внутрішнього продукту. Такий показник був майже досягнутий у 2013 р. (6,9 % до ВВП); найнижчою ця цифра була у 2016 р. (5,4 % до ВВП)».

Таблиця 1 – Видатки на вищу освіту в Україні (2013-2019)

Обсяг видатків	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ВВП України, млн. грн.	1 522 657	1 586 915	1 988 544	2 385 367	2 983 882	3 558 706	4 022 100
Видатки на освіту, млн. грн.	105 538,7	100 109,5	114 193,5	129 437,7	177 915,8	210 032,3	250 602,5
% до ВВП	6,9	6,3	5,7	5,4	6,0	5,9	6,2
Видатки на вищу освіту, млн. грн.	30 003,3	28 343,8	30 981,8	35 233,6	38 838,2	44 243,6	55 425,4
% до ВВП	1,97	1,79	1,56	1,48	1,3	1,24	1,38

Як видно з даних таблиці, незважаючи на зростання ВВП, відсоток на фінансування вищої освіти є невеликим. Як буде показано далі, незважаючи на таку цифру, це значення забезпечує лідируючі позиції серед деяких інших країн світу. В той же час, якщо проводиться порівняльна характеристика зі значеннями економічних показників інших країн, то райдужна картина змінюється більш песимістичною. Дані по розрахунку показників фінансування наведено на рис. 2 і 3.

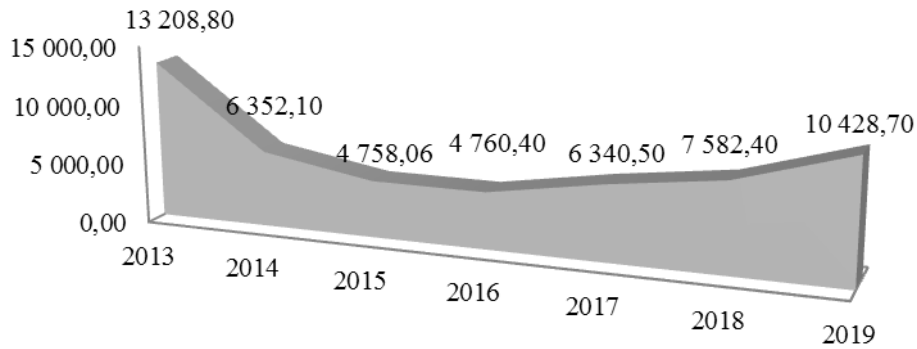

Рисунок 2 - Видатки державного бюджету України на освіту (млн дол. США)

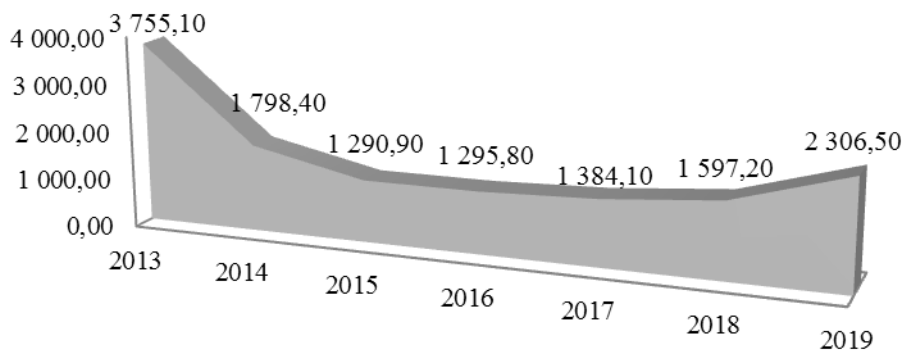

Рисунок 3 - Видатки державного бюджету України на вищу освіту (млн дол. США)

Як зазначено у річному звіті Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти «Відатки на освіту в Україні 2019 р. у розмірі приблизно 6 % до ВВП дозволяють оптимістично дивитися на бюджет освіти і науки. За цим показником ми перебуваємо в одній групі з розвиненими країнами світу. Проте в абсолютних цифрах в доларовому еквіваленті фінансування освіти та вищої освіти і науки є дуже низьким. І проблема тут не у тому, що держава виділяє недостатньо коштів на освіту, а в тому, що заробляє недостатньо, щоб цей відсоток до ВВП був високим.» У відзначеному вище звіті Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, з посиланням на The UNESCO Institute for Statistics (UIS) наведено порівняльні дані по цьому показнику. Лідерські позиції України в питаннях фінансування освіти підтверджуються даними таблиць 2 і 3. Але це, скоріш, псевдолідерські позиції, формальний високий відсоток ВВП, який витрачається на фінансування освіти. Для нарощування економічної спроможності та стабільності кожного закладу вищої освіти потрібно залучення зовнішніх ресурсів. У контексті освітньої діяльності таким джерелом ресурсів можуть стати освітні послуги для іноземних студентів.

Таблиця 2 - Витрати на освіту (за видатками бюджету у відсотках від ВВП) [2]

Країна	2013	2014	2015	2016	2017
США	4,93	4,96	-	-	-
Велика Британія	5,59	5,66	5,61	5,49	-
Німеччина	4,93	4,92	4,81	4,80	-
Франція	5,50	5,51	5,46	5,43	-
Польща	4,94	4,91	4,82	4,64	-
Білорусь	5,01	4,82	4,79	4,95	4,82
Грузія	-	-	-	3,78	3,85
Україна	6,67	5,87	-	5,01	5,41

Таблиця 3 - Витрати на вищу освіту (за видатками бюджету у відсотках від ВВП)
[2]

Країна	2013	2014	2015	2016	2017
США	1,34	1,36	1,37	1,21	-
Велика Британія	1,34	1,38	1,28	1,41	-
Німеччина	1,31	1,31	1,25	1,25	-
Франція	1,24	1,25	1,25	1,23	-
Польща	1,21	1,18	1,22	1,06	-
Білорусь	0,88	0,81	0,80	0,80	0,79
Грузія	-	-	-	0,42	0,39
Україна	2,13	1,85	-	1,53	1,35

Для розуміння масштабу відтікання абітурієнтів з України слід навести дані про навчання українців в європейських університетах. За даними [3] «офіційної статистики немає, але за приблизними підрахунками число українських студентів у ЄС складає від 60 до 70 тисяч і тільки у Польщі – понад 30 тисяч. Українці становлять 55 % усіх закордонних студентів цієї країни. За результатами проведених опитувань лише 9 % з них планує повернутись на Батьківщину, 28 % - залишитись у Польщі, 29 % переїхати в іншу країну ЄС». Користуючись даними Паспорта бюджетної програми на 2019 рік за КПКВК 2201160 «Підготовка кадрів вищими навчальними закладами III і IV рівнів акредитації та забезпечення діяльності їх баз практики» в частині середніх витрат на навчання одного студента, при середній кількості студентів за кордоном на рівні 60 тисяч, авторські розрахунки дають приблизно 3 мільярди гривень, які додатково могло б отримати Міністерство освіти і науки при умові навчання студентів в українських закладах вищої освіти. На прикладі Польщі, приблизно 34 тисячі випускників повертаються в Україну не збираються. Отже ця кількість людей не буде працювати в Україні та не буде платити податки, За даними Державної служби статистики України розмір мінімальної заробітної плати складає 5 тисяч гривень; навіть у разі, якщо всі ці випускники будуть отримувати мінімальну заробітну плату, то їх річна заробітна плата складатиме приблизно 2 мільярди гривень з відповідними відрахуваннями податків. Таким чином, внаслідок недостатнього рівня якості освітніх послуг від надавачів маємо

Якщо зосередити увагу на можливому позитивному впливі окремих факторів на підвищення економічного забезпечення освітньої діяльності, то в закладах вищої освіти України збільшується кількість іноземних студентів (рис. 4) [4], що дає перспективи до за умови підвищення якості надання освітніх послуг. У разі відсутності позитивної динаміки щодо підвищення рівня навчання університети України можуть втратити потенційних абітурієнтів. Це наразі відбувається в закладах медичного спрямування: Сирія, Ліван, Ірак, Палестина та інші країни вже не направляють до українських університетів студентів за цим напрямом, хоча традиційно ці країни були лідерами за кількістю громадян, які навчались в Україні за медичним напрямом. Зважаючи на те, що за даними [5] середня вартість навчання для іноземних студентів медичних спеціальностей становить 4,3 тис. доларів США на рік, то, наприклад, для одного з найпопулярніших університетів для майбутніх закордонних медиків, Харківського національного медичного університету (4355 студентів, дані [4]) загальна сума вартості освітніх послуг складатиме 18726,5 тис. доларів США на рік. Як видно з цього розрахунку, у разі погіршення якості надання освітніх послуг втрачати є що. Певним індикатором успішності системи забезпечення якості в закладі вищої освіти медичного спрямування є показники складання іспитів КРОК-1 та КРОК-2. За даними [6] у 2019 році «Студентам, які приїхали навчатися з інших країн, було дещо складніше скласти КРОК-1 з першої спроби. З іспитом впоралося 85% студентів-іноземців». Іспит КРОК-2, за цією ж статистикою, з першого разу успішно склали 90% студентів-іноземців. Автори аналізу цієї статистики зазначають: «Отже, не всім студентам легко даються іспити КРОК. Чинниками різної

успішності студентів можуть бути програми підготовки в університетах, кваліфікація викладачів, організація навчального процесу в аудиторії та біля ліжка хворого тощо». Всі перелічені фактори мають пряму залежність від ефективності побудови системи забезпечення якості в закладі вищої освіти.

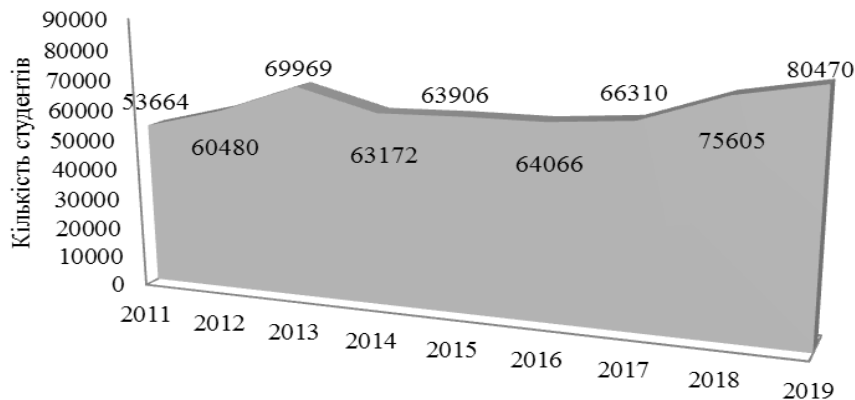

Рисунок 4 - Кількість іноземців в українських університетах

Варто також відзначити зменшення частки студентів-іноземців з пострадянського простору (рис. 5). В абсолютному значенні кількість таких студентів іноземці зменшується приблизно на 1000 осіб у рік, що, при середній вартості навчання іноземного студента 3,15 тис. дол. США в рік (при наведених в [5] значеннях вартостей навчання), «недопривносить» в бюджет закладів вищої освіти 3150 тис. дол. США в рік. Це також є сигналом (зважаючи на відсутність в багатьох випадках мовного бар'єру) до перегляду освітніх програм та підвищення якості організації навчального процесу.

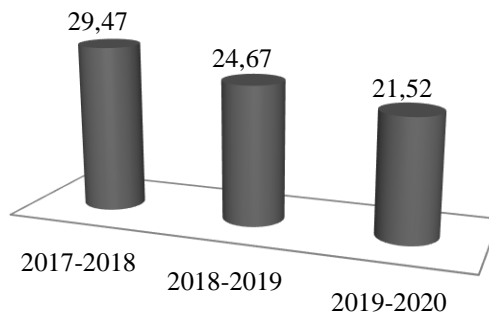

Рисунок 5 - Відсоток студентів-іноземців з пострадянського простору в українських університетах

Якою ж має бути система забезпечення якості і закладі вищої освіти? Головна її функція – забезпечення зворотного зв'язку у відповідь на виклики усіх учасників освітньо-наукового процесу (внутрішні виклики) та виклики, спричинені загальною політикою реалізації освітньої діяльності відповідними органами на державному рівні (зовнішні виклики). Розглянемо успішний приклад розроблення внутрішньої системи забезпечення якості освіти, оснований на аналізі нормативної бази [7]. Підґрунтя до визнання цієї системи дієвою – наявність зразкових акредитацій від Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, кількість яких складає 11% від загальної кількості наданих цим уповноваженим органом зразкових акредитацій у 2020 році.

1. Система повинна мати інституційну основу та структурні підрозділи, які забезпечують загальну координацію цього процесу: Наглядову раду та Вчену раду на

рівні стратегічного управління, Раду з якості освітньої діяльності та якості вищої освіти на загальноуніверситетському рівні, ради із забезпечення освітньої діяльності та якості вищої освіти на рівні інститутів (факультетів), кафедри, які реалізують освітні програми.

2. Система повинна забезпечувати зв'язок між «надавачами» освітніх послуг (викладачами та керівництвом університетських навчальних підрозділів – кафедр, факультетів) та «набувачами», «отримувачами» цих послуг – здобувачами вищої освіти. Цей зв'язок реалізується через участь здобувачів вищої освіти у роботі рад з якості та Студентської агенції співдії якості освіти, участі у конференції «Навчальний процес очима студентів» зустрічі з ректором у форматі «віч-на-віч» тощо.

3. Система повинна мати інструмент оцінювання вигляді різного роду опитувань усіх стейкхолдерів, інформаційне забезпечення аналізу результатів опитування та відповідні алгоритми управлінських рішень за результатами аналізу даних опитувань.

4. Система повинна забезпечувати прозорість всіх процесів всередині неї, розміщення інформації у відкритому для здобувачів вищої освіти доступі.

ВИСНОВКИ

Запровадження ефективної системи забезпечення якості освітньої діяльності в закладі вищої освіти дозволить:

1. Зменшити відтік абітурієнтів з України та забезпечити збільшення фінансування закладу вищої освіти за рахунок студентів, які навчаються за кошти державного бюджету/студентів-контрактників.

2. Скористатись поточною ситуацією з пандемією Covid-2019 та додатково знайти аргументи для абітурієнтів, які переконують тих залишитись на навчання в Україні, незважаючи на певну відкритість кордонів для осіб, що навчаються.

3. Залучити до навчання іноземних студентів та, відповідно, додаткові фінансові потоки для стабілізації економічної ситуації.

4. Ефективно використати ситуацію стабілізації та деякого зростання кількості випускників середніх шкіл в частині залучення їх до лав університету.

Розробка та/або вдосконалення внутрішніх систем забезпечення якості освіти в університетах стає потужним підґрунтям до збільшення фінансування університетів за рахунок зовнішніх (особисто залучених) джерел, зменшення відтоку абітурієнтів за кордон та успішного надання освітніх послуг іноземним студентам. На даному етапі, зважаючи на обмежені можливості фінансування освітньої діяльності з боку держави (в порівнянні із країнами ЄС), успішна реалізація стратегії розвитку університету можлива за умови забезпечення системної роботи з підвищення якості освітніх послуг для вітчизняних та закордонних громадян.

SUMMARY

Artyukhov A. Formation and development of the internal system of education quality assurance at the university as a factor of state socio-economic development

The article is devoted to the description and analysis of factors that potentially and actually affect the socio-economic development of the state on the example of the higher education institution. It is established that at the system level the level of ensuring the quality of educational activities and the quality of higher education has a decisive influence on the formation of a positive image of a higher education institution. The results of a survey of students on the criteria for choosing a university to study are presented.

Statistics on public funding of education in general and higher education in particular are presented and analyzed. It is established that, despite the formally high percentage of education funding from the level of GDP in absolute terms, the actual funding is low and needs to be strengthened by attracting external funding from customers. Attention is also paid to the state of development of educational services for foreign students. In a competitive environment at the national and international level, the decisive influence on the involvement of foreign students in the university is influenced by the structure of the training program, teacher qualifications, organization of the educational process in the classroom and so on.

The article on the example of a higher education institution presents the main stages of formation and development of the internal system of quality assurance of education as an object of influence on the socio-economic development of the state.

The development and/or improvement of internal quality assurance systems in universities is becoming a powerful basis for increasing university funding from external (personally involved) sources, reducing the outflow

of applicants abroad and the successful provision of educational services to foreign students. At this stage, given the limited opportunities for funding of educational activities by the state (compared to EU countries), the successful implementation of the university development strategy is possible provided that systematic work is done to improve the quality of educational services for domestic and foreign citizens. As part of further research, it is planned to analyze the mutual impact of the education quality assurance system on the effectiveness of scientific activities, the provision of additional paid educational services, training for external customers and other sources.

Keywords: *quality of education, socio-economic development, education financing, GDP*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Сайт Сумського державного університету. URL: <https://sumdu.edu.ua/uk/> (дата звернення 24.12.2020 р.)
2. Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти: 2019. – Київ, 2020, 100 с.
3. До проблеми освітньої еміграції українців. URL: <https://osvita.ua/vnz/75342/> (дата звернення 24.12.2020 р.)
4. Іноземні студенти в Україні. URL: <https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/> (дата звернення 24.12.2020 р.)
5. У МОН назвали доходи від навчання іноземних студентів та розповіли, у яких українських ВНЗ їх найбільше. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/u-mon-nazvali-dohodi-vid-navchannya-inozemnih-studentiv-ta-rozpovili-u-yakih-ukrayinskih-vnz-inozemciv-naybilshe-1669096.html> (дата звернення 24.12.2020 р.)
6. Які університети України краще готують майбутніх лікарів: аналіз за результатами КРОК-ів. URL: <https://studway.com.ua/krok-2019/> (дата звернення 24.12.2020 р.)
7. Реєстр основної нормативної бази системи управління якістю діяльності Сумського державного університету. URL: <https://normative.sumdu.edu.ua/> (дата звернення 24.12.2020 р.)

REFERENCES

1. Site of Sumy State University. Retrieved from <https://sumdu.edu.ua/uk/>
2. NAQA Annual Report: 2019. - Kyiv 2020, 100 p.
3. To the problem of educational emigration of Ukrainians. Retrieved from <https://osvita.ua/vnz/75342/>
4. Foreign students in Ukraine. Retrieved from <https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/>
5. The Ministry of Education and Science named the income from the education of foreign students and told which Ukrainian HEIs have the most of them. Retrieved from <https://tsn.ua/ukrayina/u-mon-nazvali-dohodi-vid-navchannya-inozemnih-studentiv-ta-rozpovili-u-yakih-ukrayinskih-vnz-inozemciv-naybilshe-1669096.html>
6. Which universities of Ukraine better train future doctors: an analysis based on the results of KROKs. Retrieved from <https://studway.com.ua/krok-2019/>
7. Register of the main regulatory framework of the quality management system of Sumy State University. Retrieved from <https://normative.sumdu.edu.ua/>